WEST-INDISCHE PREDIKANTEN

DOOR

S. KALFF

II (*Slot*)

In Berbice was, volgens de opgave bij Hartsinck, reeds een predikant werkzaam tijdens het bestuur van den kommandeur v. Berkel (1671—1674) toen die kolonie nog van zeer geringe beteekenis was. Deze eersteling was ds. Abraham Westhuizen. Maar gelijk elders bleef het predikantsambt hier somtijds geruimen tijd onvervuld; in eene Instructie van 1733 werd den kommandeur opgedragen om, zoolang er geen predikant was, toch des Zondags openbare godsdienstoefening te doen houden „door psalmen zingen en 't lezen van Gods heyligh woord, of andere stigtelijke predicatiën van bekende en orthodoxe godgeleerden”. De aanvragers van concessies voor nieuwe plantages moesten zich verbinden voor een jaarlijksch kerkgeld van f 25, dat later gebracht werd op 2 stuivers voor iederen akkergrond; hieruit werd ten deele gevonden het salaris van den predikant. In 1735 werd als zoodanig aangesteld Johann Christian Frauendorff, een Sakser van geboorte en te voren predikant te Namen, die jaarlijks f 900 ontving, met een half oxhoofd wijn, een anker brandewijn, vrije kost en woning voor zich en zijn gezin. Een door hem aanbevolen voorlezer uit Namen werd tegelijk benoemd tot schoolmeester, koster en voorzanger in Berbice. Frauendorff nam zijn intrek bij den kommandeur in het fort Nassau, doch toonde zich spoedig zulk een onverdraagzaam en onhandelbaar persoon, dat men zoo ras mogelijk een eigen woning voor hem bouwde bij de kerk aan de Wironje-kreek, terwijl directeuren hem f 300 tafel-

geld toelagden om in zijn eigen voeding te voorzien. Zijne vele brieven (in het Rijksarchief) steeds vervuld van re- clames en grieven, gaven geen hoog denkbeeld van zijn karakter en ontwikkeling; herhaaldelijk werd hij berispt over zijne intolerantie en onchristelijke opvattingen. Hij bleef echter in functie tot aan zijn dood, in 1759.

Zoo het schrale salaris en de ongeregelde uitbetaling daarvan de kandidaten in 't vaderland vaak afschrikten van eene predikantsplaats in deze koloniën, ook het klimaat en de toestanden stonden slecht te boek. Menige landverhuizer was daar tot een bedorven man geworden, en dit gaf aanleiding dat men in Zeeuwsch Vlaanderen hoorde zeggen, voor iets wat z'n ondergang tegemoet ging: „Alles gaat naar Lesjiskeep” (Essequebo), of: „Alles gaat naar de Barrebiesjes” (Berbice) Anderen verplaatsten den oorsprong van die zegswijze echter naar het jaar 1803 toen Berbice by capitulatie aan de Engelschen werd overgegeven ¹⁾. (In 1814 stond Nederland de drie koloniën, Demarary, Essequebo en Berbice, aan Engeland af).

Ds. Frauendorff werd opgevolgd door Jonas van Peter-som Ramring, die hem een jaar vóór zijn overlijden als hulpprediker was toegevoegd. Deze werd bij den grooten slavenopstand van het jaar 1763 met vrouw en zuster door de zwarte rebellen gevangen genomen in zijne pastorie, die naast de plantage „de Peereboom” was gelegen; en een oogenblik scheen 't als zou hij het deerlijk lot van ettelijke, op barbaarsche wijze vermoorde Europeanen deelen. Doch hij werd op last van den negerhoofdman Coffy vrijgelaten, omdat hij een man was „die met God sprak, en ook voor de negers gebeden had”. Hij bracht den gouverneur v. Hoogenheim in het fort de boodschap van Coffy over, dat alleen de wreede behandeling der slaven door met name genoemde planters oorzaak van den opstand was. Ramring haastte zich echter de kolonie te verlaten, tegelijk met den Lutherschen predikant Muller, toen onder de paniek door dezen opstand teweeggebracht bijna alle Europeanen slechts op zelfbehoud be-

¹⁾ De Navorscher. XXXII bl. 483.

dacht waren, en hun heil zochten op de vertrekkende schepen.

De predikanten hielden godsdienstoefening beurtelings in het fort Nassau en aan de Wironje-kreek; daarna een uur catechisatie. Enkele malen 's jaars begaven zij zich naar de plantages aan de Canje-rivier of in de boven-Berbice om voor de Europeesche bewoners te preeken of den doop te bedienen. Aan den aandrang van de Luthersche kolonisten om naast den Herv. predikant ook een leeraar van hun kerkgenootschap te benoemen, hadden directeuren eerst niet willen toegeven, omdat zij vreesden dat de bestaande krakeelen daardoor slechts vermeerderd zouden worden. Zij duchtten een „verkeerden ijver van beide de zijden, en vooral van de Luyterssen, die dikmaals meer drift hebben als 't behoort, en minder toegeventheyt als de religie en reeden dicteren”. Zij stelden eindelijk als voorwaarde, dat de Lutherschen een „bekwaam, zedig en vredelievend persoon” zouden opsporen, en zelve voorzien in het salaris en een eigen kerkgebouw. Deze nieuwe steenen kerk met pastorie was gelegen in Nieuw Amsterdam, bij het fort Nassau; als eerste Luthersche predikant werd aangesteld Johan Hendrik Farkenius. Bij zijn overlijden in 1755 werd hij opgevolgd door J. F. M. Gröschner, en deze in 1761 door S. F. Muller. Twee jaren later brak de slavenopstand uit, die hem met zooveel anderen de kolonie uitdreef. Nadat die opstand in bloed gesmoord was kwam in 1765, tegelijk met den nieuwen gouverneur van Berbice, een nieuwe Herv. predikant in de plaats van den uitgeweken ds. Ramring, nl. Johannes Reiniers; en beiden vonden, ieder op zijn eigen gebied, ruimschoots werk in de ontredde kolonie. Reiniers werd bij zijn overlijden in 1767 vervangen door ds. Sporon, Waalsch predikant te Sas van Gent, en deze in 1776 door Jacobus Gargon, gereformeerd predikant te St. Petersburg. Het inkomen was toen nog hetzelfde als in 1735, behalve dat er 12 akkers grond voor een tuin bij gekomen waren ¹⁾.

¹⁾ Netscher. Geschiedenis van Essequibo, Demerary en Berbice.

Ouder dan de Herv. gemeente te Paramaribo was die op Curaçao, waar reeds een paar jaren nadat het eiland in 1634 op de Spanjaarden vermeesterd werd de proponent Fredericus Vitteus of Viteus voor den kerkelijken dienst was aangewezen. Hij was voor 3 jaren benoemd op f 42's maands, met rantsoen en vrije woning. Vooreerst, meende de Comp., zou voor zulk eene kleine gemeente een proponent wel voldoende wezen, terwijl op de kleinere posten (eilanden) een voorlezer, ziekentrooster of schoolmeester belast werd met „het oefnen van de publicque gebeden, voorlesen van het oudt en nieuw testament, gedruckte predicatiën ende singen der psalmen". Maar tien jaren later was de gemeente groot genoeg geworden voor een predikant, want men leest dat hier in 1645 werkzaam was ds. Johannes Backerus, die twee jaren later den gouverneur Pieter Stuyvesant vergezelde naar Nieuw-Nederland. In rang kwamen de predikanten onmiddellijk na den commissaris van den slavenhandel (het meest bloeiend bedrijf op Curaçao) derhalve nog vóór alle burgerleden van den Kolonialen Raad; doch in 1787 werden zij geplaatst na den secretaris van dien Raad.

Hun inkomen was ook zooveel hooger dan dat, waarop Vitteus uitgezonden was; ds. Philippus Speght, tevoren rector te Kuilenburg, bekwam f 800's jaars benevens het equivalent in beestialen, vivres en behoeften van de tafel van den directeur. Daarbij kwamen de stille winsten, waarvan velen „jouisseeerden". In Oostindië dreven vele predikanten op hunne dienstreizen den kerkelijken handel, en te Makassar was er een, die een slavendepot hield, van waar hij de zg. lijfeigenen naar de slavenmarkt te Batavia zond; in Westindië hadden zij evenzeer hunne onheilige buitenvoordeelen. Volgens zeggen der Engelschen, die zich langen tijd op de markt van Curaçao van slaven voorzagen, was daar het gezegde in omloop: Jezus Christus is goed, maar de handel is beter, en met dien handel bemoeiden zich ook de predikanten. Ds. Speght stond er voor te boek dat hij niet alleen negotie dreef, maar ook eene tapperij hield; althans, hij werd voornamelijk om die redenen geschorst door den gouverneur Doncker. Hoewel

hij zich na aankomst in Nederland bij bewindhebbers trachtte vrij te pleiten, werd hij toch niet in zijn ambt hersteld. Te voren was ten zijnen aanzien reeds de volgende resolutie genomen:

„Ter vergaderinge voorgedragen synde dat ds. Philippus Speght, predicant op Curaçao, volgens d'advysen van daar gekomen met allerhande soort van coopmanschappen, ende specialyk met het verkoopen van bier, wijn ende brandewijn, selffs 't sijnen huys, sigh was bemoevende, ende daarbij geconsidereert sijnde dat den directeur Otterinck over de impertinente bejegeningen van den voorsz. predicant was clagende; soo is goetgevonden dat den voorsz. predicant het miscontentement deser vergaderinge desaangaande in civiele termen bekend gemaakt, ende serieuselyck tot weghneming van alle ergernissen tot desselfs devoir vermaant sal werden”.

De predikanten werden veelal door tusschenkomst van de gedeputeerden tot de Indische zaken als vertegenwoordigers der classen uitgezonden, maar niet steeds uit Nederland. Men vond er een, die in de Molukken was werkzaam geweest; een ander, Nicolaas Verkuyl, die zijn dienst gedaan had bij de Hollandsche gemeente te Jarmuyden (Yarmouth), een derde, Henricus Beys, die van New-York kwam, waar hij hoogloopende geschillen had gehad met de zg. Torrisse-partij. Deze werd voorloopig aangeesteld door den directeur J. P. v. Collen, doch bewindhebbers ontboden hem naar Nederland om zich te verantwoorden over eene klacht, die door de classis Amsterdam tegen hem was ingebracht. Nl. dat hij, tijdens zijn verblijf te New-York, naar Londen was gegaan om er door den bisschop tot Episcopaalsch predikant te worden aangeesteld, waardoor hij „de formulieren van de Nederduytsche Kercke deser Landen had afgezworen”. Hij was uit het vendel geloopt, zoodat de classis hem „als een verwerpelijk lit afsneet, als die tot hun niet meer behoorde, tot dat hij hier en in zijnen kerck sig selven heeft verdedigt, en gesuyvert is geworden”. Hierin slaagde ds. Beys ook, zoodat hij in 1714 als tweede predikant naar Curaçao werd gezonden, maar onder bepaling dat zijne gage niet

ten laste van de Comp., maar van de gemeente op het eiland zou komen.

Later werd op verzoek der ingezetenen zulk een tweede predikant doorlopend aangesteld, o.a. op grond dat door de herhaaldelijk invallende vacatures de gemeente soms geruimen tijd van godsdienstige leiding verstoken bleef. Inderdaad kwamen er onder de predikanten vele sterfgevallen voor, 't geen in verband werd gebracht met den grooten omvang van het diocees, dat zij moesten bedienen, en met de verplichting om in de Comp. pastorie in het fort Amsterdam te wonen. De gouverneur Faesch had zich tegen de aanstelling van een tweeden predikant verklaard, omdat hij vreesde dat er alsdan nog meer oneenigheden zouden komen dan er reeds waren. Hij schreef daarover: „Het eenige, waarvoor ik bevreesd ben, is dat de een aan den ander niet zal willen gesubordineerd zijn en dat dit groote facties op het eiland zal kunnen causeeren, daar de menschen hier te lande al te lichtgeraakt zijn”. Deze gouverneur scheen derhalve het oude spreekwoord indachtig te zijn: „Twee maters in één convent, twee kassen in één kerck, twee groote masten op één schip, en dienen niet”. Doch bewindhebbers meenden dit bezwaar te kunnen ondervangen door de bepaling, dat de oudste predikant in dienstjaren steeds als eerste predikant zou worden beschouwd. Gelijk onder officieren gaf de ancienniteit hier den doorslag.

Het was den predikanten voorgeschreven, dat zij op 't geregeld bijwonen van de godsdienstoefeningen en de dagelijksche gebeden steeds moesten aandringen „seer instantelyck ende met alle soetichey, conste ende vlijticheyt, tijdelijck ende ontijdelijck”. Maar dit liet in de praktijk veel te wenschen over. Uit een religieus oogpunt was Curaçao eene verdorde provincie, en betoonden de meeste inwoners zich in hunne handelingen aanzienlijke ketters. Dit wisten bewindhebbers ook, en men hoorde als 't ware de waarschuwende stem van de classis van Amsterdam in hun vertoog van het jaar 1694 aan den gouverneur. Bernagie:

„Nu weten wij wel, ende het is ons oock bekend dat de

dagh des Heeren op Curaçao is een dagh van een Bacchusfeest en niet een dagh om God na behoren te dienen. Van de onregeltheden en ongebontheden, die op dien dagh gepleegt werden, sullen wij hier geen groot verhaal maken, als ons refereerende tot de kennisse, die U.E. selve daarvan heeft. U.E. weet dat alle Christen overheden altoos tegens het misbruyck van dien dagh hebben gevigileert, ende daarin door wetten en straffen hebben voorsien, opdat Gods toorn over onse sonden geboet en afgebeden mogte worden. Het is dan meer als hoogh tijd dat U.E. op Curaçao daarinne voorsie en die ordres te stellen, dat so wel diegene die leert als die geleert worden, yder sigh op den dagh des Heeren schicke tot devotie, dat men op dien dagh geene drinckhuysen opene of gelagen zette, dat men niet en gaa uyt de kerk na het verkeerbert, maar dat yder sigh in alle stilligheyt en modestie gedrage, opdat Gods slaande hand sigh van Curaçao afwende”.

Bewindhebbers wilden, dat gouverneur en raden een Zondagsreglement zouden opstellen en daarbij het advies inwinnen van den predikant; waarbij zij opmerkten dat deze laatste wel wat meer rekenschap had mogen geven van zijn dienst over de kerk en gemeente, die hem toevertrouwd waren. 't Een en ander behoorde echter tot de vrome wenschen; de geest eener koloniale samenleving liet zich door geen reglementen veranderen, terwijl de geringe resultaten in zake slavenbekeering niet het minst aan de regeering zelve te wijten waren. Want, gelijk Hamelberg terecht opmerkte, „de omtrent slaven heerschende meeningen waren er geheel mee in tegenspraak hen als „broeders in den Heere” te beschouwen. Waar de Compagnie zelf de slaven liet brandmerken als het vee, evenals van dit vee ook van de slaven aan den directeur „de aanteling” op het hart drukte, op gruwelijke verminkingen van hen door beulshanden slechts aanmerkingen maakte indien daarvan ongeschiktheid voor hun werk het gevolg was, kortom, in den slaaf den mensch geheel over het hoofd zag, daar is het wel aan te nemen dat er van de zijde der aan haar ondergeschikte

overheden weinig voor de bekeering der slaven werd gedaan" ¹⁾).

Met „ieverloose" predikanten en een zwijmelgeest vaardig over heel deze insulaire samenleving, was het niet te verwonderen dat de „drinckhuysen", waarvan bewindhebbers gewaagd hadden, beter bezocht waren dan de kerken. De gouverneur Rodier kon de klachten van den kerkeraad in dit opzicht niet weerleggen, schrijvende: „ik' avoueer met leetweesen, al sugtende, dat de kerk seer spaarsaam door 't algemeen werd gefrequeenteert en principaal door de rijkste familjes". Ook was dit geen verschijnsel, dat uitsluitend aan eene Westindische maatschappij eigen was; het kerkelijk indifferentisme was onder de tropen vrij algemeen. Ook in Oostindië, waar de Hervormde kerk op zooveel breeder grondslag was georganiseerd, waren in 't algemeen de kerken schaars bezocht en lag het kerkelijk leven op doodstroom. In later tijd bracht daar de voormalige Waalsche predikant Busken Huet het beweren ter sprake dat, zoo de Regering niet in het onderhoud der leeraars voorzag, er met uitzondering hier en daar eener kleine afgescheiden gemeente met een ijverig herder aan het hoofd, binnen den tijd van één menschenleven nergens meer in Ned. Indië eenig uitwendig teeken van protestantisme zichtbaar zou zijn ²⁾).

Op Curaçao ontstond herhaaldelijk botsing tusschen het kerkelijk en het wereldlijk bestuur, wanneer een van beide zich op een gebied begaf dat niet het hunne was. Zoo ontzegden de gouverneur en zijn raad aan de predikanten de bevoegdheid om zonder hunne vergunning kinderen ten huize der ouders te doopen, of in particuliere woningen huwelijken in te zegenen, ofschoon dit een oud gebruik was. Aan den anderen kant verstoutten zich de predikanten om, in het jaarlijksch verslag aan bewindhebbers over den toestand der gemeente, bestuursdaden te veroordeelen of den magistraatspersonen, gelijk dominee

¹⁾ De Nederlanders op de W. I. eilanden. II. 100.

²⁾ Nalezing. bl. 107.

Valentijn het uitdrukte, „een Afrikaanschen houw over den neus te geven”. In 1737 ontstond ter zake een conflict, waarbij de gouverneur v. Collen den predikant Rasveldt voor een jaar schorste. In 1768 matigde de kerkeraad zich het recht aan om den predikant Kuypers te schorsen, doch bewindhebbers desavoueerden dat besluit en stelden de klachten tegen Kuypers in handen van de classis van Amsterdam. Deze weigerde op Curaçao een anderen predikant dan de geschorste te erkennen, en de zaak kwam eerst tot eene oplossing door het overlijden van Kuypers. Tot zijn opvolger werd benoemd Johannes Ellis, die op Curaçao geboren was en tot een der aanzienlijkste families van het eiland behoorde. Deze schreef aan bewindhebbers, dat hij die benoeming niet zou hebben aangenomen indien hij zich niet in de vriendschap en achting van zoovele burgers mocht verheugen. „Want God beware alle brave mans kinderen voor zulk een dienst. Classicale consequentiën en procedures! Wie kan in dien hoon met zijn familie of huisgezin op dit land blijven leven!”

Vóór het uitwendige van den Herv. eeredienst was 't een voordeel, toen in 1763 gevolg werd gegeven aan de reeds lang gekoesterde plannen om het oude kerkgebouw te herstellen en te verfraaien. Het bekwam toen o.m. een sierlijk verwulfsel in duurzaam mahoniehout, terwijl de gewezen koopvaardijkapitein Dirk v. d. Meer aan de gemeente een uurwerk schonk, ter plaatsing in het koepeltorentje van de kerk, en de koster en voorzanger Hendrik v. Hulst het ontwerp voor een orgel maakte. Dit werd echter door den predikant Wildrik te nietig geoordeeld; hij wenschte „een extra-stuk, zoo sierlijk van ornamenten als mogelijk was”, en hechtte vervolgens zijne goedkeuring aan het ontwerp voor een orgel van 14 registers. De restauratie duurde tot het jaar 1771 en vorderde eene uitgave van Ps. 5500, grootendeels ten laste van de kerkkas. De bres in die kas werd des te grooter, toen het bleek dat de administrateur de kerkelijke middelen voor een aanzienlijk bedrag had gefraudeerd. Overigens werd hier niet alleen eene verbetering in het kerkgebouw tot stand

gebracht, doch later ook in den staat der kerk zelve. Hetgeen in vroeger tijd niet gelukt was, werd in 1825 tot een voldongen feit: de samensmelting van de Hervormde met de Evangelisch Luthersche gemeente tot één kerkelijk lichaam, de Vereenigde Protestantsche gemeente.

Op menige figuur in de rij der Westindische predikanten ¹⁾ valt uit de oude kronieken een onvoordeelig licht. „Wij willen gelooven”, schreef Wolbers, „naar den aard der liefde die alle dingen hoopt en gaarne het beste denkt, dat onder hen waardige mannen werden gevonden, al is het dat wij uit gebrek aan bescheiden hiervan weinig hebben mede te deelen”. Zulke mannen ontbraken ook niet geheel, al behoorden ze veelal tot eene latere generatie. Met onderscheiding mocht b.v. genoemd worden Gerardus Balthasar Bosch, die pas 20 jaren oud tot predikant op Curaçao werd benoemd. Deze voedsterling van de akademie te Utrecht, die in 1815 na Napoleon's terugkeer van Elba als vrijwilliger bij de Utrechtsche studentenkompagnie den veldtocht in Frankrijk had meegemaakt, deed zich ook in de letterkunde opmerken door zijne reisbeschrijvingen in de *Vaderlandsche Letteroefeningen*. Als schoolopziener bracht hij voor het onderwijs op Curaçao veel goeds tot stand, en wist de kerkelijke geschillen op het eiland bij te leggen; het was voornamelijk door zijne bemoeiingen dat de beide voornaamste gezindten vereenigd werden tot ééne Evangelische gemeente. Zulk eene gemeente stichtte hij ook op Aruba; zijne verdiensten voor kerk en school werden erkend door zijne benoeming tot ridder van de Ned. Leeuw. In 1829 met verlof in Nederland zijnde publiceerte hij daar het eerste deel van zijne *Reizen in Westindië en door een gedeelte van Noord en Zuid Amerika*, waarop later een tweede deel volgde. Dit werk had o.a. de verdienste, dat het veel licht over de Westindische koloniën verspreidde, en ettelijke in het moederland heerschende dwaalbegrippen terecht

¹⁾ Lijst van 24 predikanten op Curaçao tusschen de jaren 1635 en 1789 bij Hamelberg, „De Nederlanders op de W. I. eilanden”. II. bl. 223.

wees. Het derde deel van zijn werk werd na zijn dood uitgegeven door zijn broeder J. Th. Bosch, later administrateur van financiën op Curaçao. Dit behandelde inzonderheid Suriname; de schrijver trok daarin te velde tegen de slavernij en betoogde de noodzakelijkheid van hare afschaffing. Een levensbeschrijver getuigde:

„Men leert Bosch uit zijne geschriften kennen als een man begaafd met een geest van fijne opmerking, die zeer goede inzichten had ook in die onderwerpen, die niet tot zijne betrekking behoorden; als een man die nuttig trachtte te zijn niet alleen door prediking en leering in zijne gemeente; maar door ten goede te werken ook in uitgebreider kring. Ziekte en een vroege dood (hij stierf in 1839 op de buitenplaats *Leeuwenstein*, bij Arnhem) beletten hem er meerdere bewijzen van te geven”.

(Tot zijne familie van moederszijde behoorde zijn tijdgenoot de onderwijzer Poel, schrijver van geschiedkundige Mengelingen in de *Curaçaosche Courant*).

Mede uit een letterkundig oogpunt onderscheidde zich ds. Cornelis van Schaick, tusschen de jaren 1851 en 1863 predikant te Paramaribo. Hij was de auteur van een *Dichtbundeltje* voor de Surinaamsche jeugd, van *De Manja*, familietafreel uit het Surinaamsche volksleven, en van de *Bydragen* tot de geschiedenis der Herv. kerk in Suriname. (Tijdschrift „West-Indië” 1854). Het ware te wenschen dat dit laatste onderwerp nog eens mocht worden voortgezet en uitgebreid tot een breeder opgezet en systematisch behandeld werk over de kerkelijke geschiedenis der Westindische koloniën, waarvoor de archieven, zoo in de kolonie als in het moederland en het buitenland, zeker nog vele bouwstoffen bevatten. Als onderwerp voor eene academische dissertatie zou eene historische schets in die richting reeds hare waarde hebben. En evenzeer ware te wenschen dat onder de epigonen van een ds. Vos, Ypey, Dermout, Hofstede, v. Troostenburg de Bruyn en zooveel andere kerkelijke geschiedschrijvers een navorscher te voorschijn kwam die, bij het betreurenswaardig gemis van een algemeen biografisch woordenboek van de koloniale mannen van beteekenis, de

letterkunde alvast verrijkte met een der onderdeelen van zulk een standaardwerk, met een biografisch woordenboek van Westindische predikanten en ziekentroosters, gelijk dat voor Oostindië reeds voorlang tot een fakkel der geschiedenis geworden is.